

СЪЩНОСТ И ДИНАМИКА НА МЕЖДУНАРОДНАТА СРЕДА ПРИ ОБЯВЯВАНЕ НА НЕЗАВИСИМОСТТА НА БЪЛГАРИЯ

доц. д-р Соня Хинкова

Денят, в който е обявена независимостта на България – 22 септември 1908 г., бележи важно събитие в развитието на третата българска държава. В контекста на външната политика той има още по-голяма значимост, защото реализира цел, преследвана от всички български правителства в продължение на тридесет години. Тази цел е приоритетна, защото, според Берлинския договор, Княжество България е васална държава на Османската империя. Това е статут на зависима държава, която не е субект на международните отношения и няма право на самостоятелна външна политика. В периода от 1878 г. до 1908 г. всяко участие на български дипломати в международни събития трябва да получи съгласието на Високата порта и да бъде съгласувано с външнополитическата линия на държавата-сюзерен – Османската империя. Въпреки това българските политици (от освобождението до независимостта) непрестанно се стремят да провеждат самостоятелна външна политика и да пренебрегват васалната позиция на Княжество България.

Най-показателна в това отношение е външната политика на Стефан Стамболов. В периода 1887-1894 г. той успява да осъществи една „пълзяща“ независимост и дори „въвлеча“ държавата сюзерен – Османската империя в своята амбициозна външнополитическа стратегия. Постига това като взаимодейства с нея и пренебрегва външнополитически измерения (към Македония и Тракия), които не са постижими тогава. Това е много целесъобразно и е добре прието от някои Велики сили (Великобритания и Австро-Унгария). Те подкрепят и насърчават външнополитическия курс на Стамболов, а той успява да преориентира българската външна политика от изток на запад. Готов е да поеме някои неблагоприятни последици от това и най-вече укорите на своите политически опоненти, предизвикани от прекъсването на дипломатическите отношения с Русия, защото знае, че това е добре за България. Младата българска държава трябва да отхвърли опеката на източната империя и да се ориентира към страни, които създават по-добра перспектива за нейното развитие.

Българската промишленост има нужда от вноса на индустриални стоки от западните страни. Освен това нейната селскостопанска продукция намира добри пазари в тях. Новата външнополитическа ориентация създава не само икономически предимства, но и значим международен авторитет на българския министър-председател. След управлението на Стефан Стамболов българските правителства отново търсят подкрепата на Великите сили и използват всички възможности, които международната среда им предоставя, за да постигнат по-голяма независимост от сюзерена и да водят самостоятелна външна политика.. Разбира се, усилията имат резултати и един такъв случай е участието на български представители в Световните конференции за мир в Хага през 1899 и 1907 г. Тогава те са включени в делегацията на Османската империя, защото такъв е дипломатическият протокол. По време на заседанията обаче заявяват самостоятелна позиция, която в някои случаи дори противоречи на позицията на държавата-сюзерен.¹

През 1908 г. настъпва моментът да се провежда още по независима външна политика, да се отхвърли Берлинският договор и да се провъзгласи Царство България, защото в международните отношения има значими промени. Какви са тези промени и защо те позволяват да се наруши Берлинския договор? Още повече, че е той приет, за да възстанови баланса на силите в европейската политика след руско-турската война (1877-78) и има гаранциите на Великите сили. Защо през 1908 г. те подкрепят действията на българското правителство и позволяват да се откъснат територии от Османската империя? Именно това са въпросите, на които се търси отговор в настоящото изследване. Анализира се външнополитическото поведение на Великите сили, които са основните фактори, легитимиращи действията на българското правителство. Те подкрепят независимостта на България, въпреки, че тя нарушава граници, а това е факт, който международната общност трудно приема. Може би самата тя се е променила в изминалите тридесет години и през 1908 г. е различна? Именно това, да обясни каква е същността и динамиката на международната среда, е целта на изследването. В него се анализират онези външнополитически условия, които през 1908 г. правят възможно и успешно обявяването на независимостта на България.

¹ По-подробно вж: Попов, Р., За участието на България в световните конференции за мир в Хага през 1899 и 1907г., Военно исторически сборник, кн.2, с. 40-60, 1970.

Същност и водещи детерминанти на външнополитическото решение

Винаги, когато се предприема значима външнополитическа инициатива, е важно да се направи прецизна оценка на факторите, които улесняват нейната реализация и осигуряват международна легитимност за действията на правителството. Предварителната оценка на обстоятелствата, които определят успеха или неуспеха във външната политика, в теоретичен план се определя като „проблемна ситуация”. Тя включва конкретни стъпки и завършва с **изработване на външнополитическо решение**. Според теорията на външната политика то се определя като *избор*, при който се пресъздават и анализират възможностите за външна политика и се предприема действие или бездействие.² Този избор се прави от субектите на външната политика (държавите) и е част от външнополитическия процес. Самият външнополитически процес се състои от решение + действие, които в теорията на външната политика се разграничават по няколко признака. На първо място по *същността*, защото външнополитическото решение е решимост за действие при готовност за различни алтернативи, докато външнополитическото действие е процес на реализиране на вече приети алтернативи. Различно е и *мястото на реализиране* – външнополитическото решение се изработва от външнополитическите субекти (държави или организации), а външнополитическото действие се осъществява в международната среда (в други държави или организации).³

Всяко външнополитическо решение има **характерни особености** – може да представлява единичен акт или множество, което му придава характер на поведение; трябва да бъде иницирано от външнополитическия субект и *носи в себе се понятието за време*. Последното означава, че „миналото” – дава конкретното измерение на проблемната ситуация и определя възможностите, в които може да се направи избор; „настоящето” – в него се реализира самият акт на вземане на външнополитическо решение и тук силно влияе вътрешната организация; „бъдещето” – в него са ситуирани резултатите и там се определя качеството на външнополитическите решения. Друга важна особеност на външнополитическото решение е, че то се оформя

² По-подробно вж: Чуков, Вл., „Външна политика и идеи”, 1999, с. 189-198.

³ По-подробно вж: Frankel, J., „The Making of Foreign Policy, An Analysis of Decision Making”, 1967, p. 5-7.

под влияние на вътрешни и външни фактори и трябва да *съобразява както вътрешното законодателство, така и международното право*. Ако го взема водещият субект – държавата, по-голямо значение имат международните норми. В същото време, ако не е съобразено с вътрешното законодателство, външнополитическото решение става недействително. Следващата характерна особеност на външнополитическото решение е *високата степен на риск* при неговото изработване. Тя се проявява при голяма динамика в международната среда и в случаи, при които информацията е оскъдна. Например при екстремна ситуация като война, военно положение, пограничен конфликт. В такива случаи има и висока степен на субективизъм.⁴

Тези теоретични постановки имат пряко приложение във външнополитическата практика и позволяват да се оценяват конкретни дипломатически инициативи на различни държави. Същевременно дават възможност да се изследват исторически събития като се приложи проблемен подход. При него се разграничават и подчертават само някои измерения на външнополитическия процес. Това е различно от откриването и следването на хронологичната последователност на събития, случили се далеч назад във времето. Именно **проблемен подход** се използва при разработването на настоящото изследване и акцентът в него е поставен върху външните фактори – международната среда. Те са обособени като самостоятелна реалност и като условие за успеха на конкретна външнополитическа инициатива на Княжество България – обявяването на независимостта през 1908 г.

Оттогава са изминали повече от сто години, но случилото се е много значимо и времето го прави още по-стойностно. Затова всяка негова годишнина е повод да се анализират условията и факторите, които осигуряват успеха на българската инициатива. Ако тя се разглежда подчертано и „изчистено” като външнополитическа инициатива, е логично да се изследва **международната среда**. Именно тя става водеща детерминанта, защото *има определящо значение* за решението на българското правителство. То зависи от нея и се реализира в нея. Международната общност е тази, която трябва да приеме или отхвърли всеки нов субект. Появата на нова суверенна държава (а точно това става с обявяването на независимостта) трябва да бъде призната от другите държави и най-вече от водещите фактори. Само така тя става легитимна и бива приета, което означава, че Царство България става субект в международните

⁴ По-подробно вж: Modelski, G., „A Theory of Foreign Policy”, 1962, p. 5-20.

отношения и може да осъществява самостоятелна външнополитическа дейност. Щом същността и динамиката в международната среда са толкова важни условия за независимостта на България е логично да се анализират онези събития в световната, европейската и регионалната политика, които моделират специфични външни условия и осигуряват успеха на Съединението.

Разбира се, трябва да се допълни, че при всяка външнополитическа инициатива се взема под внимание и вътрешната политика. Тя също е важно условие за нейния успех, но не е така определяща, както международната среда. Ако се направи сравнение, може да се каже, че международната среда определя същността на всяко външнополитическо решение, а **вътрешната политика дава неговите нюанси**. Или още по-конкретно – вътрешната политика определя възможностите на управляващия елит да предприеме значима външнополитическа инициатива. Оценката и легитимността обаче се дава отвън – от международната среда. Правителството на Александър Малинов и предшествашите го управляват успешно през първото десетилетие на XX век. Осигуряват икономически просперитет и политическа стабилност в княжество България и това също насърчава реализирането на една от двете водещи външнополитически цели – независимостта.⁵ Освен това стремежът към независимост може да бъде определен като традиция в българската външна политика след освобождението, защото всички български правителства се стремят към това в предхождащите три десетилетия. От тази гледна точка правителството на Ал. Малинов има морални и социални ангажименти, насочващи го към обявяване на независимостта през 1908 г. За да бъде успешен този външнополитически акт, трябва благоприятна международна среда. Само тя може да легитимира външнополитическа инициатива, която нарушава международен договор – Берлинският – с най-малко рискове за страната. Такава благоприятна среда възниква през лятото и есента на 1908 г., защото тогава завършва преходът между две системи в международните отношения – „Реалполитик” и Двуполюсният модел. Под влияние на динамиката, характерна за всеки преход, възниква ново съотношение на силите в европейската политика. Формират се

⁵ Другата важна външнополитическа цел е обединение на българските земи и тя частично е реализирана със Съединението на Княжество България и Източна Румелия през 1885 г. Важно е да се отбележи, че обединението на българските земи получава международно признание едва след като България е призната за независима държава (1909). Преди нея то е от онези събития, които международната общност възприема като свършен факт и винаги е необходимо време, за да придобият легитимност, съответстваща на международното право.

нови условия и ценности за външна политика, от които се възползва и Княжество България.

Преходът между „Реалполитик” и Двуполюсният модел

В този преход се осъществяват значими промени в международните отношения и се преосмислят някои от дипломатическите подходи и договори, подписани в предишната система. Берлинският договор е един от тях, защото при новото разположение на силите в европейската политика той вече не изгражда тяхното равновесие и губи легитимност. Трябва да се отбележи обаче, че преходът между „Реалполитик” и Двуполюсният модел е започнал много по-рано, още в началото на 90-те години на XIX век. В последното десетилетие на отминаващия век се оказва, че полицентричният модел, създаден на Виенския конгрес и усъвършенстван от Ото фон Бисмарк, вече изчерпва своите възможности и не може да поддържа баланса на силите. През 1890 г. германският канцлер Ото фон Бисмарк е уволнен от новия кайзер Вилхелм II и сложната система от гъвкави съюзи (сздадена от самия Бисмарк) вече не работи ефективно. Постепенно те са заменени от устойчиво съюзяване, около което **държавите дългосрочно се групират и оформят два полюса** (центъра на сила) в международните отношения. Преходът към нов световен ред – двуполюсният – *се извършва бавно*, в продължение на двадесет години и завършва едва в началото на Първата световна война.⁶ Той създава международна среда, която има специфична структура (двуполюсна) и формира нов модел на взаимоотношения между водещите държави. Външната политика и международните отношения постепенно „усвояват” **нови критерии за взаимодействие (съюзническите ангажменти)** и нови принципи. Точно в първото десетилетие на XX век се оформят „ядрата” на двете коалиции – Централните сили и Антантата – и това „групиране” създава изключителна динамика в европейската политика. От тази динамика се възползва правителството на Княжество България и го превръща в Царство (независима и суверенна държава).

⁶ Понятието „нов световен ред” е много популярно в началото на 21 век, но то се употребява и далече назад във времето. И в други епохи привържениците на радикалната промяна са назовавали така своето време. Те също са очаквали да сътворят нов свят. Тяхното бъдеще е трябвало да отхвърли старите идеи и институции и да изгради нов световен ред – по-ефективен и по-легитимен както като ценности, така и като политика.

Събитията, които най-ярко открояват същността на прехода към Двуполюсният свят и изявяват неговата динамика, всъщност са **поревица от кризи и локални конфликти** в различни направления – първо в колониите, после и в Европа. Те започват с войната между Япония и Китай през 1894 г., последвани са от Фашодската криза (1898) и англо-бурската война (1899-1902), след тях са Руско-японската война (1904-1905), трите Марокански кризи (1905-1911), Босненската криза (1908), Триполитанската война (1911-1912) и двете Балкански войни (1912-1913). В споменатите конфликти се пресичат интересите на Великите сили, активизира се тяхната външнополитическа дейност и логично се подлагат на преоценка договорите, подписани в „Реалполитик“. В дипломатическите инициативи, насочени към разрешаване на различните конфликти, се създават нови съюзници и опоненти във външната политика, а това е шанс за малките държави в Европа. Те са в центъра на голямата дипломатическа игра за привличане на съюзници към Антантата и Централните сили и се възползват от това. Имат реална възможност да отхвърлят неизгодните за тях договори и го правят. Така става и в България на 22 септември 1908 г., когато на практика (с обявяването на независимостта) се денонсира Берлинският договор от 1878 г. и по-този начин се реализира важна външнополитическа цел.

За да се изяснят условията, в които е възможно толкова радикално външнополитическо поведение от страна на българското правителство, е необходимо по-подробно да се анализира същността и динамиката на международната среда в прехода към Двуполюсният модел. Вече бе изтъкнато, че той продължава повече от двадесет години и създава нови условия и нови възможности за външна политика. Те са центрирани в **смяната на външнополитическите критерии** и това е най-голямата промяна на прехода. Разбира се, основната мотивация за външна политика остава рационална, което означава, че се води в името на националния интерес. Тя обаче е „обогатена“ с нови – ирационални елементи, които показват **морални съображения при вземането на външнополитически решения**. Има и нещо още по-важно – тези решения се характеризират с категоричност – дори когато националните интереси не изискват намеса. Пример за такова външнополитическо поведение може да се открие в началото на Първата световна война. Тогава Германия и Русия се включват в конфликта между Австро-Унгария и Сърбия, за да защитят своите съюзници. Двете Велики сили могат да разрешат и тази криза, възникнала във връзка с убийството на австрийския престолонаследник Франц Фердинанд от сръбските националисти в

Сараево. През последните двадесет години те са го правили не веднъж, а многократно. Именно чрез преговори и взаимодействие с другите Велики сили са разрешени различни регионални конфликти в Африка, Далечния Изток, Централна Азия и Европа.

През лятото на 1914 г. обаче дипломатите мълчат и се „отключва” инерцията на дълго планираните военни стратегии, които се прилагат в името на съюзническите ангажименти. По важни от националния интерес се оказват „твърдите” обещания за подкрепа, залегнали в договорите от края на XIX и началото на XX век. Тези морални съображения за външна политика **променят принципите** в международните отношения и във времето на полюсния свят те съдържат разбирането, че **взаимодействието вътре в полюсите е най-важно**. Създават нови, **групови ценности**, около които държавите се обединяват и вече не се „играе”, както в системата „Реалполитик” – всеки за себе си и единствено в името на националния интерес. В прехода към Двуполусния модел се създават първите „групови играчи” – Антантата и Централните сили. За държавите, които участват в тях е важно да разширят своето влияние и да намерят нови съюзници. Затова са готови на отстъпки, още повече, когато те са във връзка с договори, приети при друго разположение на силите и други критерии за външна политика, като Берлинския договор.

Промяна в позициите на Великите сили

Динамиката в международната среда може да бъде „показана” като се анализира **разположението на силите** в европейската политика **в началото и в края на преходния период**. Точно в този период се създават условията, които улесняват българското правителство и правят възможно и успешно превръщането на България в субект на международните отношения (суверенна държава). Когато преходът започва Германия и Австро-Унгария вече са изградили устойчив съюз, а към тях гравитират с различна степен на обвързаност Италия и Великобритания. От другата страна са Франция и Русия. Когато преходът завършва Германия и Австро-Унгария са формирали ядрото на Централните сили, а Русия, Франция и Великобритания са подписали Антантата през 1908 г. Италия все още лавира между двете коалиции (до 1915 г.). Това е ново разположение на силите и то показва, че в прехода настъпват значими промени. Те се отнасят най-вече за отношенията между Великите сили, но

безспорно засягат малките и зависимите държави, защото формират нови условия за външна политика и създават възможности за реализиране на техните външнополитически цели. Дали те ще бъдат осъществени успешно зависи от намирането на силни съюзници, съобразяването на конкретни обстоятелства и избирането на подходящия момент. Точно това успява да направи дворът и правителството на Малинов през септември 1908 г.

Някои от събитията, които показват по-отчетливо промените в международните отношения по време на прехода, са аргументи в настоящия анализ. Те обаче ще бъдат разгледани по-нататък. Преди това е важно да се подчертае, че елементи на „групиране“ на Великите сили в два устойчиви центъра на сила (полюса) могат да се открият още в съюзите на Бисмарк, създадени през 80-те години на XIX век. При тях за първи път се появява договаряне за взаимодействие, което съдържа „твърди“ уговорки за подкрепа при война. Такива договорености има в Двойния съюз (1879), в Тройния съюз (1882) и Средиземноморската Антанта (1887). **Двойният съюз** между Германия и Австро-Унгария се създава на 7 октомври 1879 г. във Виена. Той е таен отбранителен договор, който е подписан само една година след Берлинския конгрес и показва нова ориентация във външната политика на двете страни.⁷ В него се предвижда взаимна помощ в случай на агресия на Русия срещу Германия или Австро-Унгария. *„Ако, противно на очакванията и на искреното желание на двете договарящи страни, една от двете империи бъде нападната от Русия, двете високодоговарящи се страни са длъжни да си окажат взаимна помощ с всички военни сили на своите империи и да не сключват мир по друг начин освен заедно и при взаимно съгласие“* (чл.1). При нападение от трета държава, съюзниците се договарят за неутралитет, ако към нея не се присъедини Русия. *Ако една от двете високодоговарящи се страни бъде нападната от трета държава, другата високодоговаряща се страна се задължава с настоящия акт не само да не подкрепя нападателя срещу своя съюзник, но най-малко да спазва благосклонен неутралитет по отношение на другата договаряща се страна. Ако все пак в този случай нападащата сила бъде подкрепена от Русия било под форма на активно сътрудничество, било с военни мероприятия, които биха застрашили нападнатата страна, тогава задължението за взаимна подкрепа с всички военни сили, предвидено в чл. 1 на настоящия договор, ще влезе веднага в сила и военните действия на двете високодоговарящи страни ще бъдат водени заедно до сключването*

⁷ По-подробно вж: Тейлър, А., „Бисмарк – човекът и държавникът“, 2000, с. 195-202

на мира” (чл.2) (цитирани по Ключников, Сабанин, (съст.) „Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях”, т. I, 1925, с. 232-233).

Тези условия на Двойния съюз показват, че той *има антируска насоченост*, което е по-характерно за твърд, отколкото за гъвкав съюз. Освен това с него, за първи път в системата „Реалполитик”, се създава точно определен *военен съюз в мирно време*. Той е сключен за пет години, но е възобновяван няколко пъти и става ядрото на една от коалициите по време на Първата световна война (Централните сили). Много други фактори, освен сключения съюз, сближават Германия и Австро-Унгария и изграждат тяхното устойчиво партньорство. Най-голямо значение за благоприятното развитие на двустранните отношения има обстоятелството, че двете немски държави вече не са съперници за влияние в немския свят (след австро-пруската война (1866) и обединението на Германия, под върховенството на Прусия през 1871 г.). Дори Германия има интерес да запази силна многонационалната империя, защото ако Австро-Унгария се разпадне това ще бъде в интерес на Франция и Русия. В такъв случай двете държави ще се „освободят” от силен външнополитически противник, който ограничава френското лидерство в Средиземно море и руската експанзия към Балканите. Германският канцлер Ото фон Бисмарк има и сериозни вътрешнополитически основания да подкрепя целостта на Хабсбургската империя, защото иначе към обединена Германия ще се присъедини немскоговорящият католически дял на империята, а това би застрашило върховенството на Прусия.

„Твърдото” съюзяване на Великите сили се развива чрез следващите съюзи, подписани в последното десетилетие на системата „Реалполитик”. На 20 май 1882 г. към съюза на Германия и Австро-Унгария се присъединява Италия и така възниква **Тройният съюз**. Договорът между трите страни е подписан във Виена, за срок от 5 години, продължаван е няколко пъти и остава в сила до 1915 г.⁸ В преамбюла на първия

⁸ Първото продължение на Тройния съюз е направено на 20 февруари 1887 г., отново за пет години и то е допълнено с два отделни договора на Италия с Германия и с Австро-Унгария (по-подробно вж: Ключников, Сабанин (съст.) „Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях”, т. I, 1925, с. 254-255). Четвъртият съюзен договор между Австро-Унгария, Германия и Италия е подписан на 28 юни 1902 г., а петият, на 5 декември 1912 г. и в преамбюла на тези договори се подчертава, че няма изменение на текстовете. Към петия съюзен договор само са добавени два протокола за допълнителни съглашения. В първия, трите страни си обещаваат икономически и търговски улеснения, а във втория протокол се уточняват споразумения за териториалното статукво в северноафриканските територии (Триполитания и Киренайка), Албания и Новопазарския санджак, които касаят основно Италия, а за нейните съюзници са израз на желанието им да я задържат в своята коалиция (Централните сили) (по-подробно четвърти и пети договор за възобновяване на Тройния съюз вж: Стефанова, „Международни актове и договори 1648-1918”, (съст.) 1958, с. 292-293).

договор се изтъква желанието на страните „да увеличат гаранциите за общия мир, да укрепят монархическия принцип и да осигурят запазването на социалния и политическия ред в своите държави”. Твърди се, че с договора не се преследва друга цел, освен да се запазят страните от „опасностите, които могат да застрашат сигурността на техните държави и спокойствието в Европа” (цитирано по Ключников, Сабанин, (съст.) „Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях”, т. I, 1925, с. 241) Според чл.2 на договора при нападение на Франция срещу Италия, другите два съюзника трябва да окажат всякаква, което означава и военна помощ. Италия поема същото задължение, ако Франция нападне Германия. Австро-Унгария обаче не поема такъв ангажимент, защото все още се опитва да лавира във френско-германския конфликт. Според чл.3 на договора, ако някоя от страните бъде нападната от други две държави, всички съюзници се включват с военно участие. Според чл.4 трите държави се договарят да запазят неутралитет, ако някоя от тях започне война срещу четвърта държава или да се включат, ако намерят за уместно. С този член всъщност се гарантира неутралитетът на Италия при австро-руска война. Чл.5 на договора за създаване на Тройния съюз гласи „ако мирът на една от високите договарящи страни бъде застрашен при обстоятелства, предвидени в предходните членове, високите договарящи страни ще уговорят, когато стане нужно, военните мерки, които следва да вземат за евентуално сътрудничество. Те се задължават още отсега във всички случаи на общо участие във война, да не сключват нито примирие, нито мир, освен по общо съгласие” (цитирано по Ключников, Сабанин, (съст.) „Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях”, т. I, 1925, с. 241). Това отново показва, че се сключва „твърд” военен съюз, в който трите държави си обещават взаимна подкрепа с всякакви средства.

Факторите, които изграждат взаимодействието между Германия, Австро-Унгария и Италия са обусловени от външнополитическите цели на трите държави и са устойчиви. Те се базират на обстоятелството, че между Германия и Италия се оформя **единство на колониалните интереси** и съвместимо желание за преразпределението на територии и ресурси. Двете държави вече са осъществили своята “закъсняла” централизация и започват да се ориентират към групиране на “младите” Велики сили. Под влияние на това се осъществява една нова закономерност в дипломатията и политиката, според която те са готови да водят съвместна борба срещу завоюваните позиции на т.нар. “стари” Велики сили. Ориентацията на Италия към австро-

германския съюз е повлияна и от *династичните съображения на италианския крал Умберто I*, защото той търси сближаване с монархическите среди в Европа, за да укрепи трона си. Страхува се от надигащата се революционна вълна в страната и от претенциите на Ватикана към трона. От друга страна, *френско-италианските противоречия* в Средиземно море и Северното крайбрежие на Африка също карат Италия да търси силен съюзник, защото Франция заявява своите интереси към Тунис (още на Берлинския конгрес), а от 1881 г. поставя страната под френски протекторат. Италия има интереси към тези територии и единствено Германия може да подкрепи нейната териториална експанзия в Северна Африка. Берлин обаче поставя условие и то е свързано с искането да бъдат туширани италианско-австрийските противоречия. За Италия това вече е необходимост и тя приема. Оказва се, че тази идея се възприема и от Австро-Унгария, защото тя търси допълнителни гаранции, за да удържи *руското настъпление към Балканите*, ако Съюзът на тримата императори, който е възстановен през 1881 г., се окаже неефективен за това.

Очертаните накратко външнополитически съображения на трите страни показват, че с Тройния съюз се оформя **„групата на конкурентите” в колониалната политика**. Към тях за известно време гравитира и Великобритания, затова английският външен министър лорд Солсбъри поздравява сключването на австро-германския съюз с думите „вест за велика радост”. Той се надява, че Австро-Унгария, поддържана от Германия, ще спре руското настъпление към Проливите.⁹ При присъединяването и на Италия към немския център в европейската политика, Британската империя отново е благосклонна. Тя очаква, че италианското кралство, подкрепено от силни съюзници, може да упражни натиск срещу Франция в колониалната политика в Северна Африка. Това също е благоприятно за английската външна политика., защото империята повече от век се конкурира с Русия и Франция в колониалната политика. Острите противоречия между „старите” колониални сили намират още по-конкретен израз през 1887 г., когато Великобритания се включва в **Средиземноморската Антанта**. По същество това е съюз между Австро-Унгария, Великобритания и Италия, създаден с подписването на две Съглашения – *първото от март, а второто от декември 1887 г.* Поетите в тях задължения отговарят на интересите на трите страни, които са обезпокоени от руското настъпление на Балканите и от френската колониална политика в Северна Африка. Поради това те създават съюз, който има *антифренска и*

⁹ По-подробно вж: Кисинджър, Х., „Дипломатията”, 1997, с. 136

антируската насоченост и двете Съглашения се сключват тайно от Франция и Русия. Германия е уведомена за подписването им и това е логично, защото Бисмарк насърчава взаимодействието между Великобритания, Италия и Австро-Унгария, тъй като то обслужва интересите и на Германия.¹⁰ В този контекст може да се подчертае, че Средиземноморската антанта всъщност е единствената „Антанта” в дипломатическата история, която няма антигерманска насоченост.

Средиземноморската Антанта се вписва изцяло в разбирането на английската дипломация за съдържано обвързване с континенталните държави.¹¹ **Първото средиземноморско съглашение** включва *дипломатическо сътрудничество, без да има характер на военен договор*.¹² То „тръгва” от размяна на ноти между Великобритания и Италия. Особено внимание заслужава английската нота, която определено показва специфично отношение към договарянето и ангажиментите на трите страни. Разбира се, това отношение е закономерно за английската външнополитическа традиция. Затова Великобритания участва в Първото средиземноморско съглашение с уговорка, която ѝ позволява да не оказва военна подкрепа на своите съюзници и гласи: *„Относно характера на съвместите действия, според обстоятелствата двете страни ще решават дали това представлява повод за съвместна акция”* (цитирано по Илчев, Гаврилов (съст.) „Източният въпрос: в дипломатически документи, спомени на политически дейци и материали от периодичния печат на епохата”, 1995, с. 147). Тази уговорка показва едно гъвкаво отношение на англичаните към договарянето, което им позволява при всяка обща акция да преценяват своето участие или неучастие. Тя обаче е напълно закономерна като се има предвид, че Великобритания се обвързва само при конкретни случаи, когато нейните интереси налагат това и че предпочита да избягва континенталните конфликти. Според чл.1 на Първото Съглашение на Средиземноморската Антанта Италия и Великобритания се договарят, че *„според възможностите ще се поддържа статуквото в Средиземно море, а също в Адриатика, Егейско и Черно море. В съответствие с това страните ще следят и при нужда ще препятствуват на всякакви промени, с които под формата на анексии, окупации, протекторат или по*

¹⁰ Чрез Средиземноморската Антанта Бисмарк може да контролира антируските нагласи в европейската политика, без да участва открито в тях. Това отрежда на Германия ролята на балансър в сложните отношения между Русия и Австро-Унгария.

¹¹ Същността на английската външнополитическа концепция е известна като „блестяща изолация” и според нея Великобритания предпочита да не участва в континенталните съюзи на Великите сили.

¹² И при двете съглашения договореностите се постигат чрез размяна на ноти, в които всяка от страните изразява своята позиция.

друг някакъв начин би било нарушено сегашното положение във вреда на двете държави” (цитирано по Стефанова, (съст.) „Международни актове и договори 1648-1918”, 1958, с.182-183). С този текст определено се гарантират английските интереси и Италия е „въвлечена” в антируската политика на Обединеното кралство. Рим, от своя страна, си гарантира подкрепата на Великобритания срещу колониалните амбиции на Франция в Северна Африка.

Взаимодействието на Австро-Унгария, Великобритания и Италия показва своята ефективност в настъпилата динамика на Балканите, предизвикана от българската криза от 1886-87 г. Именно тя е поводът, който кара трите държави да организират съвместна международна съпротива срещу натиска на Русия върху обединената българска държава. Те застават зад българското правителство и при избора на монарх, след като княз Батенберг е принуден да абдикира.¹³ Българската политическа динамика кара Австро-Унгария и Великобритания да уточнят своите съюзнически ангажименти и да сключат **Второ съглашение** (на 12 декември 1887 г.). Италия се присъединява към него на 16 декември, с нота на италианския посланик във Виена Нигра до австро-унгарския министър на външните работи. Във второто съглашение няколко члена засягат българския въпрос и вече *предвиждат конкретни мерки и действия, като военна намеса и окупация*. Според чл.5 „Турция не може да отстъпва, нито да предава на друга държава своите сюзеренни права върху България, нито да се намесва с цел да установи там чуждо управление, нито да допуска принудителни постъпки, предприети с таз последна цел, под формата на военна окупация или под формата на изпращане на доброволци. Също така Турция, определена от договорите като пазителка на Пролитите, няма да има възможност да отстъпва каквато и да е част от сюзеренните си права, а също и да предава в Мала Азия пълномощията си на коя да е друга държава”. Според чл.6 дипломатите на трите държави заявяват желанието си, „да привлекат Турция за съвместна защита на тези принципи”. А в чл.7 се споменава, че „в случая на съпротива от страна на Турция срещу незаконните начинания, така както са определени в чл.5, трите държави веднага ще се споразумеят относно мерките, които трябва да предприемат, за да бъде принуден агресорът да зачита

¹³ След Съединението на Княжество България и Източна Румелия Русия е недоволна от княз Батенберг, оттегля подкрепата си за него и активно работи за неговото детрониране. Това насърчава бунта и опита за преврат на офицерите русофили, който води до абдикацията на владетеля. След контрапреврат, организиран от Стефан Стамболов, българският монарх се връща на престола, но обвързва своето оставане с волята на Русия. Не получава подкрепа от Петербург и абдикира окончателно. След това с подкрепата на страните от Средиземноморската Антанга става възможно възцаряването на княз Фердинанд, въпреки че Русия категорично се противопоставя на това.

независимостта на Османската империя и неприкосновеността на нейната територия, така както е предвидено от предишестващите договори". В чл.8 се предвижда и възможността Турция „да бъде съучастник или да сътрудничи на подобно незаконно начинание" и тогава, трите държави заявяват своята готовност, „заедно или поотделно да пристъпят към временна окупация със своите сухопътни или морски сили на османската територия" (цитирано по Илчев, Гаврилов, (съст.) „Източният въпрос: в дипломатически документи, спомени на политически дейци и материали от периодичния печат на епохата", 1995, с. 150-151).

Договореността в чл.8 показва, че Австро-Унгария, Великобритания и Италия заемат твърда позиция, а това наистина оказва сдържач ефект върху Русия и възпрепятства избухването на военен конфликт на Балканите. Мирното разрешаване на конфликта е повлияно и от факта, че по време на българската криза Германия се преориентира от Русия към трите държави. Така, след сключването на Второто съглашение на Средиземноморската Антанта, се оказва, че само Франция не е привлечена в антируския съюз. Френската дипломация обаче не разполага с възможности за влияние и Русия е принудена да отстъпи. Руските представители във Виена информират австрийското правителство за смекчаване на позицията по кризата и опасността от военен конфликт е отмината. С международната подкрепа за България се консолидират и антируските политически среди вътре в страната, а Русия губи влияние в младата балканска държава. Това е много благоприятно за външнополитическите цели на Австро-Унгария, но напълно разрушава дипломатическото взаимодействие с Русия. На практика, след българската криза, Съюзът на тримата императори повече не се възобновява. В австро-руските отношения се очертава устойчиво и дълготрайно противопоставяне, което се развива и изяснява още по-категорично в прехода към следващата система в международните отношения – Двуполусния модел. Това противопоставяне на двете Велики сили е добре „разиграно" от българското правителство през есента на 1908 г. и улеснява обявяването на независимостта на България.

Френско-руският съюз

Истински „твърд“ съюз, който е характерен за новата система в международните отношения – Двуполусният модел – е **руско-френският съюз**, подписан в началото на 90-те години на XIX век. Той става възможен след 1890 г., когато Германия отказва да поднови Договора за презастраховка (1887), да даде заеми на Русия и въвежда високи митнически тарифи за руското зърно. Това влошава руско-германските отношения и заемната политика на Русия се премества от Берлин в Париж. В следващите години икономическата обвързаност насърчава дипломатическото взаимодействие между Франция и Русия и през 1891 г. започват преговори за подписване на политическо споразумение между тях. *Сближението между двете държави изглежда парадоксално* като се имат предвид политическите системи на Франция (република) и на Русия (абсолютна монархия). Затова, при изясняването на същността и значението на френско-руския съюз, първият въпрос е какво кара две толкова различни във вътрешнополитическото си развитие държави да си взаимодействат в европейската политика? Той възниква, защото при тяхното сближение се пренебрегва една закономерност на дипломатическата практика, според която активни двустранни отношения и взаимодействие се осъществяват по-успешно между държави със съпоставими тенденции във вътрешнополитическото развитие.¹⁴ Като се има предвид това е логично да възникнат затруднения, породени от дълбоките различия във вътрешнополитическото развитие на Франция и Русия. При руско-френското сближение те са свързани дори с това как да се ратифицират подписаните договори, защото в двете страни този акт се извършва на различни политически нива.¹⁵ За да се преодолеят затрудненията от формален характер, *руско-френският съюз се изгражда в продължение на няколко години и е специфично оформен* (състои от две части – политическо споразумение и военна конвенция). През 1891 година Франция е инициатор на сближението, а Русия все още е сдържана, но и двете страни са заинтересовани. Те нямат друг континентален съюзник, имат взаимна изгода от френските заеми и руската военна помощ и тяхното взаимодействие балансира Тройния съюз и Средиземноморската Антанта.

¹⁴ Специфичната вътрешнополитическа ориентация в повечето случаи води до външнополитическа изолация. Например Наполеонова Франция; САЩ до началото на Първата световна война; Ирак на Садам Хюсеин; Северна Корея в постбиполярен свят.

¹⁵ За да получи легитимност, един международен военнополитически договор на Франция е необходимо да бъде одобрен от Парламента. В републиканското Национално събрание, в което има представители на либералните идеи, със сигурност може да бъде оспорен съюзен договор с най-консервативната държава в Европа. В царска Русия императорът има неограничена власт и той ратифицира международните договори.

Първоначално е сключен **Консултативен пакт** чрез размяна на писма между външни министерства на Франция и Русия. В него се коментира неблагоприятната международна среда, възникнала след подновяването на Тройния съюз и благоразположението на Великобритания към него. В писмо на министъра на външните работи на Русия Гирс до руския посланик в Париж Моренхайм, изпратено на 9/21 август 1891 г., се уточняват съображенията на двора и руското правителство за активизиране на отношенията с Франция и за постигане на взаимодействие между двете страни. То гласи: *„Положението създадено в Европа вследствие откритото възобновяване на Тройния съюз и вероятното присъединяване на Великобритания към политическите цели, преследване от този съюз, предизвика (...) размяна на мнения между френския посланик и мен (...) ние дойдохме до формулиране на изложеното по-долу (...) двете правителства заявяват, че ще се съвещават помежду си по всеки въпрос, който може да заплаши общия мир“*. В писмо на френския министър на външните работи Рибо до посланика на Русия в Париж Моренхайм от 15/27 август 1891 г. се повтарят същите съображения и намерения и се доуточнява, че ако *„...една от двете страни се окаже под заплаха от нападение, двете страни се споразумяват да се договорят за мерките, незабавното и едновременно изпълнение, на които ще се окаже необходимо за двете правителства“* (цитирани по Стефанова, (съст.) „Международни актове и договори 1648-1918“, 1958, с. 293-294).

През 1892 г. е подписана **Военна конвенция**, която е ратифицирана в края на 1893 г. Конвенцията е със срок пет години и в нея двете държави **поемат конкретни военни ангажименти при нападение срещу всяка от тях**. Договорят се да използват всички войски, с които разполагат, за да може Франция да подпомогне Русия, ако е нападната от Австро-Унгария или Германия, както и Русия да подпомогне Франция, ако е нападната от Италия или Германия (чл.1). Във военната конвенция е договорен и броят на войниците, които всяка може да осигури при мобилизация на силите в Тройния съюз – Франция 1, 300 мил., а Русия – от 700 до 800 хиляди. Уточнява се, че *„Тези войски ще влязат в действие изцяло и с цялата възможна бързина така, че Германия да бъде принудена да се сражава едновременно и на изток и на запад“* (чл.3) Във военната конвенция се договаря и оперативно взаимодействие между генералните щабове на Русия и Франция, което в мирно време предвижда взаимна размяна на данни за войските на Тройния съюз (чл.4). В чл.6 се уточнява срокът, за който се сключва – *„Настоящата конвенция е в сила за същия срок, както и Тройния съюз“* (цитирана по

„Хрестоматия по истории международных отношений”, Выпуск I, Европа и Америка, (съст.) В., Киселева, А., Кертман, М., Паченкова, Е., Юревская, 1963, с.243-244).

Ратификацията на конвенцията се извършва от президента на Франция, защото в случая не става въпрос за военнополитически договор. По този начин се избягва оспорването на споразуменията с Русия във френското Национално събрание, където либералната опозиция със сигурност би възразила срещу „твърдо” съюзяване с Русия и поемането на конкретни военни ангажменти. Договорът с Русия обаче е много важен за Франция, защото чрез него тя разрушава руско-германското взаимодействие и така излиза от дългата изолация, (наложена ѝ след френско-пруската война и подписването на Франкфуртския мирен договор). Освен това руско-френското сближение засилва позициите на двете държави в Европа и в колониалната политика. Постигнатите договорености между Франция и Русия са не само ползотворни, но и устойчиви, поради което около тях *започва да се оформя вторият полюс в европейската политика*. По-късно той става ядрото, около което се създава Антантата. Конкретните дипломатически инициативи, които съпътстват този процес се осъществяват в следващите десетилетия. В същото това време българските правителства следят промените в международната среда и дипломатически подготвят независимостта на България.

Новата външнополитическа ориентация на Великобритания

След подписването на съюзническия договор между Франция и Русия дипломатическата активност в Европа се засилва. В края на XIX и началото на XX век се осъществяват много външнополитически инициативи и се подписват още конкретни договори между Великите сили, които „запълват” прехода към биполярния свят и доизграждат полюсната структура на международната среда. Оказва се, че след създаването на руско-френския съюз вече няма промяна в ядрата на коалициите и четири от големите европейски държави (Германия, Австро-Унгария, Франция и Русия) следват устойчиво своята ориентация. Най-съществената дипломатическа динамика в Европа до началото на Първата световна война (когато завършва преходът към Двуполусния свят) се осъществява от **преориентирането на Великобритания и Италия към френско-руския съюз**. Това преориентиране е в името на интересите и

много тясно е обвързано с политическата динамика на Балканите. Двете държави имат устойчиви интереси и активна политика спрямо региона, а тяхната позиция оказва силно влияние върху външнополитическите действия на балканските държави. Правителствата на Великобритания и Италия се съобразяват с промените в международната среда и се ориентират към отхвърляне на статуквото. Един от случаите, който показва новата ориентация на двете Велики сили е обявяването на независимостта на България през 1908 г.

Промяната става *постепенно и бавно* и в първото десетилетие на XX век Британската империя се ориентира към сближение с Франция и Русия, а Италия лавира между двата полюса до 1915 г. Това, което насърчава новата външнополитическа ориентация на двете държави е надпреварата на Великите сили за влияние и територии. Тя предизвиква поредица от конфликти в колониите и засяга интересите на Великобритания и Италия в извън европейските територии. В хода на тази динамика британската дипломация е подчертано активна, преодолява своята сдържаност към конфликтите в Европа и преориентира Великобритания от Германия към Франция и Русия. Новата външнополитическа линия се изяснява най-отчетливо при възникването и разрешаването на някои колониални конфликти (Фашодската криза от 1898 г. и англо-бурската война от 1899-1902 г.) и води до сключването на Сърдечната Антанта през 1904 г., руско-английското колониално съглашение през 1907 г. и тристранното споразумение между „старите“ колониални държави – Великобритания, Франция и Русия – с което през 1908 г. се образува Антантата.

Преориентирането на Британската империя от взаимодействие с Германия към **съюз с Франция** е възможно в прехода към полюсния свят, защото тогава *англо-френските отношения се развиват от конфронтация към взаимодействие*. Важен момент в тази преориентация е разрешаването на двустранния конфликт за горното течение на река Нил, известен като **фашодска криза**. Кризата възниква през 1898 г. и е предизвикана от амбициите на двете страни *да завладеят нови територии в горното течение на река Нил*. Френската експанзия в региона е насочена от запад на изток и цели да постигне контрол над по-голямата част от река Нил. Британската експанзия, от своя страна, е насочена от север на юг, за да може да овладее територии, които ще позволят да се построи железница от Кейптаун до Кайро. Двете колониални армии се срещат при селището Фашода и в продължение на няколко седмици британските и

френските части са на ръба на въоръжен сблъсък. До военни действия обаче не се стига, защото численото превъзходство на англичаните кара французите да отстъпят.

След кризата започват дипломатически преговори между Франция и Великобритания, които завършват с подписването на **англо-френска конвенция по африканския въпрос** (на 14 юни 1898 г. в Париж). В конвенцията се прокарват границите между френските колонии Златен бряг и Брега на слоновата кост и Судан (чл.1). Разграничават се британската колония Лагос и френската колония Дахомей (чл.2). Разграничават се владенията на Франция и Великобритания в района на р. Нигер (чл.3). В (чл.4) се уточнява, че „ (...) *Правителството на Френската република признава, че в британската сфера влиза територията на изток от р. Нигер, разположена между (...). Правителството на н. брит. в. признава, че в сферата на Франция влизат северният, източният и южният бряг на езерото Чад (...)*” Според чл.7 „*Всяка от двете договарящи държави се задължава да не извършва никакво политическо действие в сферите на другата държава, както те са определени в членове 1-4 на настоящия протокол*” (цитирано по Wiener, J., (ed.) „Great Britain Foreign Policy and the Spam of Empire 1689-1971. A Documentary History”, vol., I, 1972, p. 632-634). На 21 март 1899 г. в Лондон конвенцията е допълнена с ново **англо-френско съглашение по африканския въпрос**, в което се определят сферите на влияние на Великобритания и Франция в горното течение на Нил. С него двете страни уточняват границите на своите владения. На следващата година се създават възможности за разрешаване и на други англо-френски колониални конфликти в Африка. Тогава Великобритания и Франция определят своите сфери на влияние в Западна, Централна и Източна Африка. Това влияе много благоприятно върху двустранните отношения и създава възможности за взаимодействие не само в колониите, но и в Европа.

Паралелно на сближението с Франция се развива **противопоставянето на Великобритания и Германия**. То е последица от *съперничеството в колониите и флотската надпревара*. Противоречията между двете държави се изявяват много отчетливо по време на **англо-бурската война** (1899-1902) и показват, че не е възможен устойчив съюз между тях, а това има значение за формирането на коалициите (Централните сили и Антантата). Самата англо-бурска война възниква на границата между двата века и е колониален конфликт за територии и влияние в Южна Африка.

Всъщност конфликтът между Великобритания и бурите има дълга предистория.¹⁶ Противоречията между двете общности продължават цяло столетие и се изострят когато британската колониална политика разширява своите завоевания в Южна Африка. Споровете за територии между бурите и английските колонисти стават особено остри в края на XIX век, след откриването на златната мина в Уитуотърсранд. В този случай Великобритания е решена да защити търговските си права на всяка цена и изпраща войски. С тяхна подкрепа английските колонисти организират неуспешно нападение срещу Трансваал, това активизира конфликта на бурите с метрополията и той прераства във война.

По същество англо-бурската война е един от многобройните колониални сблъсъци в границите на Британската империя. Конфликтът през 1899 г. обаче се интернационализира, защото в него се намесва Германия. Тя дори подкрепя и въоръжава бурите, а по време на самия конфликт кайзерът Вилхелм II изпраща поздравителна телеграма до бурския президент Крюгер и насърчава стремежа му към самостоятелност (по-подробно вж: Gilbert, M., „A Century of Conflict, 1850-1950”, 1966, p. 110; Nassall, Art., „The History of British Foreign Policy: From the Earliest Times to 1912”, 1912, p. 301). Великобритания приема тази намеса като предизвикателство и това влошава англо-германските отношения. Всъщност войната с бурите разкрива *германската враждебност спрямо английската колониална политика* и противопоставя двете страни. Разбира се, Германия не може да си позволи повече от политическо насърчение и бурите остават сами пред непосилната задача да отблъснат настъплението на английската кралска армия. Неравностойните позиции на двете страни предопределят развързката на конфликта и след поредица от победи на англичаните на 31 май 1902 г. в Претория е подписан **англо-бурски мирен договор**. Той налага британското господство в размирните територии, а Обединеното кралство се задължава да даде 3 милиона лири за военните щети. Според договора от Претория Великобритания анексира бурските държави и чл.1 гласи: *„Бойните сили на бурите незабавно ще сложат оръжие, като предадат всички оръдия (...) и ще се откажат от всякаква по-нататъшна съпротива срещу властта на н. в. крал Едуард VII, когото те признават за свой законен суверен”*. В чл.4 обаче се уточнява, че *„Военното*

¹⁶ Бурите са африканци от холандски или френски произход. Те се заселват около нос Добра надежда през 1652 г. и по-късно основават Натал, Трансваал и Оранжевата република. Корените на англо-бурския конфликт са в началото на XIX век и времето на наполеоновите войни, когато англичаните завземат холандската колония Кап и започват споровете между бурските фермери, наследници на първите колонисти и новите британски заселници.

управление в Трансваал и в колонията на Оранжевата река ще бъде заменено колкото може по-скоро с гражданско управление, а когато обстоятелствата позволят, ще бъдат въведени представителни учреждения, водещи до самоуправление...” (цитирано по Wiener (ed.) „Great Britain Foreign Policy and the Spam of Empire 1689-1971. A Documentary History”, vol. I, 1972, p. 645). Това условие е изпълнено много скоро, защото през 1906 г. двете републики – Трансваал и Оранжевата – получават автономия. Няколко години по-късно те са обединени, към тях се присъединяват други територии и се образува Южноафриканският съюз (1910). Той има значимо вътрешно самоопределение и е обвързан само външнополитически с Обединеното кралство.

След войната с бурите Британската империя ориентира своята дипломатическа активност към Европа и търси **сближение със „старите” колониални държави**. Така английската външна политика се опитва да се противопостави на Германия, която все по-отчетливо заявява себе си като претендент за територии и влияние в отвъдморските владения. Германия обаче е достатъчно силна, разчита на своята армия и на бързо развиващия се военноморски флот и настъпва все по-активно към колониите. Освен това страната има достатъчно финансова мощ, за да установи икономическо влияние и присъствие в различни региони – Близкия Изток, тихоокеанския регион, Западното полукълбо. Оказва се обаче, че във всеки един от тях германската колониална политика съперничи на англичаните. От една страна, това противопоставя двете държави, а от друга – увеличава възможностите за постигане на общо колониално споразумение между Франция и Великобритания. Именно чрез него двете държави могат по-успешно да се противопоставят на мощната икономическа, политическа и териториална експанзия на Германия. Освен това споразумението е в интерес и на двете държави. За Франция, съюзът с Великобритания осигурява защита срещу Германия, защото Русия е ангажирана във война в Далечния Изток (руско-японската война от 1904-1905 г.). За Британската империя, споразумението облекчава напрежението в колониите и не противоречи на външнополитическата традиция.¹⁷

Под влияние на всички тези съображения на 8 април 1904 г. в Лондон е подписано последното англо-френското колониално споразумение, което се нарича

¹⁷ Вече беше споменато, че по традиция Британската империя участва в съюзи, които са конкретни, временни и в името на националните интереси. Това означава, че във външнополитическата концепция на Обединеното кралство има устойчиво разбирането, че трябва да се „партнира” само, за да съхрани равновесието на силите или за да решат стратегически въпроси. Затова английската дипломация предпочита да сключва Съглашения, тъй като те уреждат спорни въпроси в колониите и де юре нямат конкретна насоченост срещу друга държава. Не са съюзни договори за война, но създават възможности за съгласуване на външната политиката на Великобритания с другите Велики сили.

Сърдечна Антанта. Споразумението *определя сферите на влияние на Франция и Великобритания в Африка и Азия* и разрешава редица колониални спорове между двете държави. Сърдечната Антанта се състои от две части – явна и тайна. **Явната част на съглашението** съдържа Декларация за колониите, според която двете държави се договарят Египет да бъде английска сфера на влияние, а Мароко – френска. Според чл.1 *„Правителството на негово британско величество заявява, че няма намерение да променя политическото положение на Египет. От своя страна правителството на френската република заявява че няма да пречи на действията на Англия в тази страна с искане да се определи срок на британската окупация или по друг начин) и че се присъединява към проекта за хедивски декрет, (...) Постигнато е съгласие общото ръководене на старините в Египет да продължава да бъде, както в миналото, поверено на френски учен”*. В чл.2 *„Правителството на Френската република заявява, че няма намерение да променя политическото положение на Мароко. От своя страна правителството на н. брит. в. признава, че като гранична държава на Мароко, Франция има право да следи за спокойствието в тази страна и да ѝ оказва съдействие във всички административни, икономически, финансови и военни реформи, от които тя има нужда. То заявява, че няма да пречи на действията на Франция в тази насока при уговорката, че тези действия не ще увредят правата, които Великобритания притежава в Мароко въз основа на договори, конвенции и обичаи, включително правото на крайбрежно плаване между мароканските пристанища, което английските кораби имат от 1901 г.”* (цитирано по Ключников, Сабанин, (съст.) „Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях”, т. I, 1925, с.313-315) В англо-френския договор се уреждат също така споровете за Нюфаундленд, Мадагаскар, Нови Хебриди и др. В отделна декларация към явната част на англо-френския договор се уточнява разделянето на Сиам на две зони по р. Менам и Великобритания приема анексията на Мадагаскар от Франция.

В тайната част на Сърдечната Антанта се уточняват взаимно изгодни условия при промяна на статута на Египет и Мароко. Член 1 гласи: *„В случай че едно от двете правителства бъде принудено по силата на обстоятелствата да промени политиката си спрямо Египет или Мароко, задълженията, които са поели едно към друго с членове 4, 6 и 7 на днешната декларация, ще останат без изменение”*. Член 2

гласи: „*Правителството на н. брит. в. няма намерение да предложи поне засега, на силите изменение на режима на капитулациите и на съдебното дело в Египет. Ако то сметне за нужно да въведе в Египет реформи, за да приравни египетското законодателство с това в другите цивилизовани страни, правителството на Френската република не ще откаже да проучи тези предложения при условие, че правителството на н. брит. в. приеме да проучи предложенията, които правителството на Френската република може да направи за провеждане на реформи от същия род в Мароко*” (цитирано по Ключников, Сабанин, (съст.) „Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях”, т. I, 1925, с.315-316). По този начин на практика се разрешават колониалните конфликти между Великобритания и Франция, а това влияе много благоприятно върху двустранните отношения.

След подписването на Сърдечната Антанта те вече могат да тръгнат към изграждане на съюз и в Европа. В този смисъл Сърдечната Антанта има много голямо влияние върху външната политика на Великобритания и очертава още по-категорично преориентацията на Великобритания от взаимодействие с Германия към съюз с Франция и Русия. Както беше споменато този съюз е необходим, за да може Британската империя да противостои на германските амбиции в колониите, но не е само това. През първото десетилетие на XX век Германия е станала толкова силна, че нарушава равновесието на силите в Европа, а това, разбира се, предизвиква „пазителя” на равновесието – Великобритания. И още нещо – уязвена е деликатната чувствителност на англичаните относно величието на Кралския флот – защото Германия все по-успешно изгражда значими военно-морски сили (по-подробно вж: Craig,G., „Germany: 1866-1945”, 1978, p. 219) За Франция, Сърдечната Антанта е голям дипломатически успех със значими последици. Споразумението тушира колониалните конфликти и позволява да се активизира френската дипломатическа активност в Европа. Тя естествено е насочена срещу Германия, защото от 1871 г. (когато французите подписват „смазващия” Франкфуртски договор) френската външна политика е насочена към реванш. Има и още нещо, защото споразумението с Британската империя (заедно с договорените преди това военни ангажименти с Русия) очертава възможността да се реализира една мечта – за война срещу Германия, в която френски съюзници са Великобритания и Русия.

Възможностите за изграждане на тройна коалиция между Великобритания, Франция и Русия стават по-реални след руско-японската война (1904-05). Тогава започва нов етап в англо-руските отношения, който се характеризира с разрешаване на далекоизточния конфликт. Освен това военният неуспех (в руско-японската война) и революцията от 1905 „връщат” активната политика на Русия в Европа и двете Велики сили постепенно сближават своите позиции. Те започват преговори за разрешаване на англо-руските противоречия в Централна Азия и при тяхното успешно завършване през 1907 г. **Русия и Великобритания** подписват **колониално съглашение**. В неговия преамбюл се казва, че двете страни желаят да уредят *„различни въпроси, засягащи интересите им в Азия, и са решили да сключат съглашение, за да избягнат поводи за недоразумения по тия въпроси”* (цитирано по Стефанова, (съст.) „Международни актове и договори 1648-1918”, 1958, с. 307-309) С англо-руското споразумение фактически се регулират колониални конфликти в територии, където двете държави си съперничат повече от столетие. Това означава, че се постига копромисно разделяне на сферите на влияние в Персия, Тибет и Афганистан. Според него Русия признава английското влияние в Афганистан, а Британската империя поема задължението да не променя политическия статут на тази страна. Персия се разделя на три зони: северна – под руско влияние; южна – под английско и централна – зона на свободна конкуренция. Освен това Великобритания и Русия признават сюзерените права на Китай над Тибет. (по-подробно вж: Стефанова, (съст.) „Международни актове и договори 1648-1918”, 1958, с. 307-309).

Една година след англо-руското колониално споразумение, през 1908 г., Британската империя и Русия, заедно с Франция, създават **Антантата (Съглашението)**. Споменатите споразумения показват, че при образуването на едната от коалициите на Първата световна война се тръгва от колониални съглашения, които уреждат спорните въпроси между трите държави в колониите и де юре нямат антигерманска насоченост. Това не са съюзни договори за война срещу Германия, но те създават възможности за съгласуване на външната политиката на Великобритания, Франция и Русия срещу Тройния съюз. Именно това насърчава участието на Великобритания в Антантата, защото на практика тристранното споразумение съобразява английската външнополитическа традиция за необвързване и умиротворяване. Това е важно, защото когато се създава „ядрото” на коалицията, страната все още продължава да отбягва преките военнополитически договори и

предпочита необвързващите споразумения.¹⁸ Именно такива са колониалните споразумения, подписани през първото десетилетие на XX век, с които Великобритания, Франция и Русия регулират своите отношения извън Европа и се съюзяват, за да водят заедно война на континента. В същата тази година – 1908 – Княжество България се възползва от динамиката в международните отношения и новото разположение на силите и обявява своята независимост.

Конфликти в колониите и в Европа през 1908 г.

По време на дипломатическите инициативи, които изграждат сближението между Франция, Великобритания и Русия възниква още един продължителен регионален конфликт в Северна Африка. Той също влияе на съотношението на силите в Европа и улеснява българската външнополитическа инициатива. Той или по-скоро те са известни като **Мароканските кризи** и засягат френско-германските отношения. Трите кризи изявяват съперничеството между Франция и Германия в Мароко и се развиват съответно през 1905, 1908 и 1911 година. Трябва да се изтъкне, че има различни мнения за броя на Мароканските кризи в периода 1905-1911 г. Според изследването на Андрей Пантев, Христо Глушков и Радослав Мишев кризите са три. Според Пол Кенеди и Хенри Кисинджър кризите са две – в 1905 и 1911 г.¹⁹ В настоящето изследване се приема, че кризите са три, защото за него по-важен (от броя) е фактът, че втората мароканска криза, която възниква точно през 1908 г., увеличава динамика в международните отношения. Тя „уплътнява” противоречията на Великите сили, възникнали във връзка с Босненската криза (1908) и улеснява приемането на независимостта на България.

В мароканския конфликт Германия се ръководи от своите амбиции за влияние в Северна Африка и през 1905 г. предизвиква **първата криза**. Чрез нея иска и още нещо – *да провери устойчивостта на френско-английския договор* (Сърдечната Антанта,

¹⁸ Коректно е да се допълни, че Великобритания продължава да преговаря с Германия до началото на войната, въпреки ориентирането към Франция и Русия. Английското правителство полага много усилия, за да бъде избегнат военният сблъсък на Великите сили и се включва в Първата световна война едва след като Германия напада Белгия (август 1914).

¹⁹ По-подробно вж: Кенеди, П., „Възход и падение на Великите сили”, т. I, 1997, с. 283-284; Пантев, Ан., Хр. Глушков, Р. Мишев, „История на новото време”, 1998, с. 480-483; Кисинджър, „Дипломацията”, 1997, с., 164, 170.

сключена през 1904 г.). По време на самия конфликт в Мароко за германската дипломация е особено важна позицията на Великобритания, но още по-силно е желанието да бъде изолирана Франция. Германия се е подготвила за това предварително, защото през същата 1905 г. полага усилия *да посее раздори и във френско-руските отношения*. Затова (веднага след поражението на Русия в руско-японската война) са направени дипломатически сондажи за възстановяване на добрите руско-германски отношения, като се търси подкрепата на императора. Германската дипломация разчита на монархическата солидарност и тесните роднински връзки между владетелите, за да извади Русия от френско-руския съюз и отново да постави Франция в изолация. За да осъществи тези намерения, на 11/24 юли 1905 г. германският кайзер Вилхелм II убеждава руския император Николай II да подпише **договора от Бьорг**, с който се сключва отбранителен съюз. В чл.1 на договора двамата владетели се договарят, че *„В случай на нападение на една от двете империи, от която и да е европейска държава, всеки от съюзниците се задължава да ѝ помогне с всички свои сухопътни и морски сили”* (цитирано по Ключников, Сабанин, (съст.) „Международна политика на новейшото време в договорях, нотах и декларациях”, т. I, 1925, с. 321). Двете страни се задължават да не сключват сепаративен мир и уточняват, че договарят влиза в сила веднага след края на войната между Русия и Япония. Освен това според чл.4 руският император се ангажира да информира Франция за него и да ѝ предложи да се присъедини към съюзниците. Това със сигурност е една невъзможна уговорка, защото, макар и „прикрита”, антифренската насоченост на договора от Бьорг не подлежи на съмнение. Точно за това руското правителство отхвърля договора и дипломатическата инициатива на Германия остава без резултат. Така на практика се потвърждава „твърдият” съюз между Франция и Русия.

Много скоро този съюз доказва своята устойчивост и при разрешаването на първата мароканска криза. Тогава Франция получава подкрепата на своите съюзници – Великобритания и Русия и даже прогермански ориентираната Италия застава на нейна страна, а Германия се оказва изолирана. Така първата криза в Мароко показва на германците, че и англо-френското взаимодействие (постигнато със Сърдечната Антанта през 1904 г.) е устойчиво. Точно това дава основание в настоящото изследване да се предположи, че Германия съзнателно предизвиква кризата в Мароко, за да се ориентира в разположението на силите в Европа. „Твърдостта” на съюзите се изяснява още по-отчетливо по време на **международната конференция в испанския град Алхезирас**.

Тя е свикана през януари 1906 г. по инициатива на Германия, за да обсъжда и решава спора в Мароко на международно равнище. В конференцията участват представители на Франция, Германия, Австро-Унгария, САЩ, Великобритания, Италия, Белгия, Холандия, Испания, Португалия, Швеция и Мароко, които обсъждат възможностите за реформи в северноафриканската държава. По време на конференцията дипломатите на Великобритания, Русия, Италия и САЩ подкрепят френските искания и Германия, която е подкрепена само от Австро-Унгария, е принудена да отстъпи. Според Хенри Кисинджър с решенията на конференцията се постига равновесие между интересите на Германия и Франция в Мароко (по-подробно вж: Кисинджър, „Дипломацията”, 1997, с. 164-165) Всъщност с Декларацията на Великите сили, подписана на конференцията в Алхезирас на 25 март (7 април) 1906 г., Франция получава правото да организира мароканската полиция, а германските капитали могат да участват в създаването на Мароканската централна банка. В нея се разглеждат детайлно и въпроси, свързани със събирането на данъци, с търговията, с пресичането на контрабандата и др. (по-подробно вж: Ключников, Сабанин, (съст.) „Международна политика новейшего времени в договорях, нотах и декларациях”, т. I, 1925, с. 325-329).

Още по-важни от споразуменията, постигнати на конференцията в Алхезирас, са тенденциите, които се развиват международните отношения след нея. Те показват, че Германия, въпреки че е силна, няма много съюзници. Повечето европейски държави, в това число Испания и дори Италия (която е дългогодишен германски съюзник), се противопоставят на Втория немски райх. В другия полюс на европейската политика се развиват точно обратни процеси – засилва се френско-английското военно сътрудничество и се насърчава руско-английското колониално споразумение от 1907 г. В тези условия възниква **втората мароканска криза** през 1908 г. Годината не е случайна, защото, както вече беше споменато, през нея се подписва Тройното Съглашение (Антантата) между Франция, Великобритания и Русия. В същото време Германия е ангажирана с посредническа мисия в Босна и Херцеговина, за да подкрепи анексията на османските провинции, извършена от нейния съюзник Австро-Унгария. Докато в Европа дипломати активно преговарят, в Мароко се наблюдава засилено проникване на германските фирми „Круп”, „Тисен” и „Манесман”. Те участват много активно в разработването на железнорудните находища на страната и така засилват икономическото влияние на Германия там. Франция от своя страна се възползва от вътрешните междусобици на отделните кланове и засилва френското политическо

присъствие. Френските войски се намесват в династичните бунтове и установяват контрол над отделни райони. Тази намеса става много силна през юни 1908 г., когато се извършва дворцов преврат и братът на султана завзема властта (по-подробно вж: Betts, R., „Tricorleur: The French Colonial Empire”, 1978, p. 328).

Френската намеса е предизвикана най-вече от факта, че новият султан има дипломатическата подкрепа на Германия. А това, разбира се, предизвиква недоволството на французите. В крайна сметка династичните междуособици са прекратени и Франция признава новия владетел. Германия обаче приема **намесата на френската армия в династичните борби в Мароко** като нарушаване на споразумението, постигнато на конференцията в Алжирас. Въпреки това немската реакция е сдържана, заради босненската криза и в началото на 1909 г. Германия и Франция започват дипломатически преговори. Конфликтът на интереси много бързо е преодолян и на 8 февруари 1909 г. е постигнато **френско-германско споразумение за Мароко**.²⁰ В преамбюла на договора двете страни заявяват, че са готови да улеснят изпълнението на алжезираския пакт и уточняват своето отношение към договореностите, постигнати в него. В този смисъл Франция потвърждава своите намерения да поддържа целостта и независимостта на Мароко и декларира готовност да не нарушава търговските и икономически интереси на Германия. От своя страна, германската дипломация признава специалните политически интереси на Франция и заявява, че преследва чисто икономически интереси. Двете държави се договорят, че *„няма да преследват и поощряват никакви мерки, които създават икономически привилегии, за която и да е от тях”* (по-подробно вж: Ключников, Сабанин, (съст.) „Международная политика новейшего времени в договорах, нотях и декларациях”, т. I, 1925, с. 341-342). С френско-германското споразумение от 1909 г. се постига временно туширане на мароканския конфликт (до 1911). То обаче е необходимо, защото вниманието на Великите сили е ангажирано с „европейски въпроси” и проблемите в колониите трябва да останат на заден план. В Европа, отново през 1908 г., възниква регионална криза, която ангажира повечето Велики сили. Тя също „проверява” надеждността на сключените съюзи и очертава новото разположение на силите.

²⁰ Самият факт, че има подписано ново споразумение между Германия и Франция, означава динамика в противоречията на двете държави в Мароко и дава основание в настоящото изследване да се приеме, че през 1908 г. има криза (така те стават три). Това, че кризата е разрешена чрез двустранни преговори и без намеса на други държави не е достатъчно, за да се твърди, че тя не съществува.

Босненската криза

Кризата в Европа е много тясно свързана с обявяването на независимостта на България и затова на нея е отделено специално място в настоящото изследване. Тя е известна като **Босненска криза**, защото е предизвикана от *анексията на двете османски провинции (Босна и Херцеговина) от Австро-Унгария*. С това действие правителството във Виена на практика отхвърля териториалното статукво, установено с Берлинския договор, тъй като според него Босна и Херцеговина са дадени само за временно управление на Австро-Унгария. През 1908 г. Хабсбургската империя е решена да денонсира Берлинския договор и има достатъчно основания за това. Първо той отдавна е остарял, защото Великите сили „играят друга игра“. В нея интересите и съюзите са различни от тези, след края на руско турската война (1878). Равновесието на силите в Европа вече е нарушено от „гиганта в центъра“ (Германия) и мощното германско настъпление в колониите. Водещите европейски държави са въввлечени в поредица от локални конфликти, групират се „твърдо“ и устойчиво и естествено вече никой не пази Берлинското статукво. Въпреки това, когато то е отхвърлено, всички реагират. Първо, защото имат интереси на Балканите и второ, защото анексията на Босна и Херцеговина променя стратегическия баланс в региона. Второто е особено важно, когато всички се „готвят“ за мащабен военен сблъсък (Първата световна война).

Присъединяването на Босна и Херцеговина към Австро-Унгария е обявено на 23 септември 1908 г. и по същество е успешна външнополитическа акция на Виена. Тя е подготвена много внимателно на дипломатическо равнище и тази подготовка е започнала отдавна. Само три години след Берлинския конгрес (при подписването на договора за подновяване на Съюза на тримата императори на 6/18 юни 1881 г. в Берлин) Австро-Унгария се уговоря с Русия и Германия за анексията на Босна и Херцеговина. Съгласно чл.2 на договора Русия и Германия заявяват, че са твърдо решени да уважават „(...)интересите на Австро-Унгария, които произтичат от нейното ново положение, осигурено ѝ с Берлинския договор“ (цитирано по Стефанова, (съст.) „Международни актове и договори 1648-1918“, 1958, с. 179). Двете държави имат предвид точно решението на Берлинския конгрес, според което Босна и Херцеговина остават част от Османската империя, но са поставени под австрийско управление. В името на сътрудничеството в Съюза на тримата императори Петербург и Берлин подкрепят искането на Виена да присъедини османските провинции. Затова в

тайния Протокол, приложен към договора за подновяване на Съюза на тримата императори, е записано изрично „*Австро-Унгария си запазва правото да анексира тези две провинции в момента, който тя намери за подходящ*” (цитирано по Стефанова, (съст.) „Международни актове и договори 1648-1918”, 1958, с. 180).

Руското съгласие за анексията на Босна и Херцеговина отново е потвърдено в споразумението постигнато с Австро-Унгария на 26 април (8 май) и 5/17 май 1897 г. Самото договаряне между двете Велики сили е осъществено чрез размяна на писмо и нота между техните дипломати (Глухановски, Муравъов (за Русия) и Лихтенщайн (за Австрия). Постигнатото споразумение уточнява позициите и взаимодействието между Русия и Дунавската монархия по балканските въпроси. В чл.3 (а) от писмото на Глухановски до Лихтенщайн от 26 април 1897 г. е записано „*Териториалните предимства, признати на Австро-Унгария с берлинския договор, се признават и запазват. В резултат на това владението на Босна, Херцеговина и Новопазарския санджак не могат да бъдат предмет на какъвто и да е спор, при което правителството на негово императорско величество(австрийския император) запазва за себе си правото да замени в подходящ момент съществуващия сега статут на окупация със статут на анексия*”. Но в нотата, изпратена от руския външен министър Муравъов на неговия колега Лихтенщайн на 5/17 май 1897 г., се прави интересно уточнение, според което руската страна признава на Австро-Унгария правото на окупация на Босна и Херцеговина, но относно анексирането на двете провинции прави уговорка – „*Анексията на тези две провинции ще повдигне много широк кръг въпроси, които трябва да бъдат разгледани с особено внимание в подходящо време и място*” (цитирани по Ключников, Сабанин, (съст.) „Международна политика новейшего времени в договорах, нотях и декларациях”, т. I, 1925, с. 281-282). Това означава, че Русия е съдържана да подкрепи безрезервно присъединяването на Босна и Херцеговина към Австро-Унгария. Руската дипломатия по-скоро е склонна да отложи решаването на въпроса и да го третира като отворен.

Търсейки отново съгласието на Русия (преди да пристъпи към анексията на Босна и Херцеговина) през лятото на 1908 г. Австро-Унгария сондира руската позиция. В отговор руският външен министър А. Изволски изпраща поверителна нота, с която предлага размяна на взаимноизгодни дипломатически ходове. По същество нотата потвърждава руското съгласие за анексията на Босна и Херцеговина. Но Русия иска обещание, че Австро-Унгария ще подкрепи изменение на режима на Пролитите,

забраняващ преминаването на военни кораби. Този казус не е нов, той също присъства във всички преговори и договори между руската и Хабсбургската империя и винаги се обвързва с анексията на Босна и Херцеговина. Дипломатическите контакти между двете Велики сили се активизират отново в началото на септември 1908 г. и техните външни министри провеждат **тайни преговори в Билхау** (Моравия). По време на преговорите се препотвърждават позициите, уточнени с предишната размяна на ноти и дипломатите се споразумяват относно принципа на взаимните компенсации. Те обаче не уточняват дата и не съставят официален протокол за своя разговор (по-подробно вж: Кастелан, „История на Балканите XIV-XX век”, 2002, с., 371-372).

Самата анексия на османските провинции се осъществява след тайно *съгласуване на дипломатически инициативи с България*. Двете страни се договарят едновременно да нарушат Берлинския договор, като на 22 септември 1908 г. България обявява своята независимост, а на следващия ден Австро-Унгария откъсва територия от Османската империя. Така Великите сили са поставени пред нарушаване на международен договор от две посоки и по-трудно могат да се противопоставят. Въпреки това международната реакция спрямо анексията на Босна и Херцеговина е много остра и това се оказва благоприятно за България, защото вниманието на Великите сили се измества от София към Виена. Най-силна е *реакцията на Сърбия*, която се обръща се към Русия и Франция за съдействие. Руският външен министър се оказва в деликатна ситуация, защото не е съгласувал преговорите в Билхау с правителството, а освен това трябва да бъде успокоена и обществената реакция. Поради тези причини между Русия и Австро-Унгария се разгаря остра полемика, която продължава няколко месеца и предизвиква *намесата на Германия*. Императорът Вилхелм II подкрепя анексията на Босна и Херцеговина и изпраща ултиматум на Русия, с който заплашва със съвместна австро-германска акция, ако тя не приеме случилото се. Това принуждава руският външен министър да упражни натиск върху Сърбия и да я накара да се примири с анексията. По този начин е сложен край на босненската криза, но това е временно. Когато отново се активизират противоречията между Сърбия и Австро-Унгария за Босна (през лятото на 1914 г) дипломатите са безсилни.

В края на 1908 г. и началото на 1909 г. все още не е така и в продължение на няколко месеца се водят трудни преговори между Цариград, Виена и София. Първоначално, Османската империя отказва да приеме денонсирането на Берлинския договор и преговаря за компенсации. В крайна сметка на 26 февруари 1909 г. е сключен

договор между Османската империя и Австро-Унгария за отстъпване на Босна и Херцеговина. Според него султанът приема териториалните промени и денонсирането на Берлинския мирен договор срещу финансови компенсации и връщане на санджака Нови пазар. С договора се отхвърля и режимът на капитулациите между двете страни, а Австро-Унгария поема задължение да сключи търговски договор с Османската империя, който е основан на европейското публично право и да подкрепи искането на Високата порта за пълна отмяна на капитулациите по време на международна конференция²¹ (по-подробно вж: Ключников, Сабанин, (съст.) „Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях”, т. I, 1925, с. 342).

Много скоро след договора с Австро-Унгария Османската империя постига споразумение и с България (9 април 1909 г.). Самият договор е изработен с намесата на Русия, която посредничи между Високата порта и българското правителство. Най-големи затруднения в „българския случай” предизвиква национализирането на източните железници (в българския участък), което правителството обявява на 9 септември 1909 г. Тази мярка касае сериозни икономически и стратегически интереси, тъй като ж.п. линиите в България са собственост на австрийски и немски капитали, и на Османската империя. В хода на преговорите обаче е намерен вариант, който компенсира Османската империя с опрощаване на част от контрибуциите от руско-турската война (1877-78). Освен това българското правителство поема финансови задължения по заем, сключен с руски банки, в размер на 82 милиона франка, който трябва да бъде изплатен за седемдесет и пет години. Лихвата по заема е 4% и тя започва да тече от деня, в който Османската империя признае независимостта на Царство България. Тази договореност е залегнала в **Руско-българското споразумение по финансовите въпроси**, подписано на 6/19 април 1909 г. (по-подробно вж: Ключников, Сабанин, (съст.) „Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях”, т. I, 1925, с. 343). Три дни след него Високата порта подписва договор с България, с който признава нейната независимост.

Освен компенсациите има и други причини за „сговорчивостта” на Високата Порта, които „улесняват” независимостта на България и анексията на Босна и Херцеговина. На първо място вече е завършил преходът към полюсния свят и през първото десетилетие на XX век доминират силовите подходи във

²¹ Режимът на капитулации е въведен още в XVI век и той дава привилегии на чуждите търговци в Османската империя.

външнополитическата дейност на европейските държави. Именно те насърчават едностранното отхвърляне на Берлинското статукво, което вече е неприемливо за много държави. Освен това са настъпили значителни промени в европейската политика и под тяхно влияние времето на Берлинския договор наистина е отминало. Виена и София съобразяват и регионалната ситуация, която също е благоприятна за отхвърляне на Берлинския договор. През юни 1908 г. в Османската империя е извършен преврат, който е назван **Младотурска революция**. По своя замисъл превратът трябва да играе роля на революция и *да модернизира Османската империя*. Неговите извършители смятат, че така може да се запази нейната цялост и да се намали натискът на Великите сили за провеждане на реформи.²² Промените в империята предвиждат възстановяване на Конституцията от 1876 г., но всъщност задълбочават вътрешната криза. През септември 1908 г. Високата порта е твърде ангажирана с вътрешни проблеми и се опитва преди всичко да овладее радикалните промени, предизвикани от реформаторите. Поради тези събития Османската империя е още по-склонна да преговаря и да приеме анексията на Босна и Херцеговина и независимостта на България.

В заключение може да се обобщи, че успехът на българската външна политика при обявяване на независимостта през 1908 г. се дължи в най-голяма степен на благоприятната международна среда. Тя се формира под влияние на различни фактори, предизвикващи динамика и промени, които улесняват отхвърлянето на Берлинския договор и осигурят приемането на нова независима държава на Балканите. Правителството отчита промените, извършва добра дипломатическа подготовка, която осигурява надеждни съюзници, избира подходящия момент и „Царство България” е признато като суверенна държава от Османската империя и Великите сили. Независимата българска държава става субект на международните отношения и получава нови възможности за успешно реализиране на своите външнополитически цели.

²² В по-голямата си част реформаторите са получили добро военно образование в западни университети и имат либерални виждания (по-подробно вж: Глени, М., „Балканите 1804-1999, Национализъм, войни и Великите сили”, 2004, с. 208-211).

Литература:

Документи:

Генов, Г., (съст.) *„Международни актове и договори, засягащи България“*, Годишник на Юридическия факултет, № 34, София, 1938-39, т. 1

Илчев, И., Б., Гаврилов, (съст.) *Източният въпрос: в дипломатически документи, спомени на политически дейци и материали от периодичния печат на епохата*, София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995

Козьменко, И. В., (съст.) *Сборник договоров России с другими государствами 1856-1917*, под ред. Е. А. Адамова, Москва, Госполитиздат, 1952

Ключников Ю., А., Сабанин, (съст.) *Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях*, т. I (от французской революции до империалистической войны) Москва, Литиздата Н.К.И.Д., 1925

Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917, Москва/Ленинград, Государственное Социально икон. изд., Серия I, II, (съст.) М., Покровский, Я., Берзин, В., Мокаков, Ф., Ротштейн, 1931, 1935

Петков, П., (съст.), *Документи за новата история на България*, Велико Търново, Университетско издателство, 2002

Стефанова, Сл., (съст.), *Международни актове и договори 1648-1918*, София, Държавно издателство „Наука и изкуство“, 1958

Хрестоматия по истории международных отношений, Москва, Государственное издательство „Высшая школа“, Выпуск I Европа и Америка, (съст.) В., Киселева, А., Кертман, М., Паченкова, Е., Юревская, 1963

Weill, H., (ed.) *European Diplomatic History 1815-1914. Documents and Interpretations*, New York, Expos, Press, 1972

Wiener, J., (ed.) *Great Britain Foreign Policy and the Span of Empire 1689-1971. A Documentary History*, ed. with coment. by J. H. Plumb, vol. I-IV, New York etc. Chelsea House, 1972

Изследвания:

Воцелка, К., *История на Австрия. Култура, общество, политика*, София, Рива, 2008

Глени, М., *Балканите 1804-1999, Национализъм, войни и Великите сили*, „Рива“, София, 2004

Кастелан, Ж., *История на Балканите XIV-XX век*, „Хермес“, Пловдив, 2002

Кенеди, П., *Възход и падение на Великите сили*, т. I и II, „Св. Георги Победоносец“ София, 1997

Кенеди, П., *Стратегия и дипломация 1870-1945*, София, изд. на Министерство на отбраната „Св. Георги Победоносец“, 1998

- Керотре Мишел**, *История на Прусия*, Велико Търново, „Абагар”, 2006
- Кисинджър, Х.**, *Дипломацията*, „Труд”, София, 1997
- Най, Дж.** *Международните конфликти. Теория и история*, София, Прагма, 1998
- Ротермунд, Х., А. Делисен, Фр. Жипулу, К. Маркович, Н. Тхе Ан**, *История на Южна и Източна Азия през XIX и XX век. Индия, Китай, Корея, Югоизточна Азия, Япония*, София, Кама, 2003
- Пантев, Ан., Хр. Глушков, Р. Мишев**, *История на новото време*, „Абагар”, Велико Търново, 1998
- Попов, Р.**, *За участието на България в световните конференции за мир в Хага през 1899 и 1907г.*, Военно исторически сборник, кн.2, с. 40-60, 1970,
- Тейлър, А.**, *Бисмарк – човекът и държавникът*, „Рива”, София, 2000
- Цимбаев, Н.**, *История на Русия XIX-началото на XX век*, София, „Парадигма”, 2007
- Чуков, Вл.**, *Външна политика и идеи*, „Парадигма”, София, 1999
- Betts, R.**, *Tricorleur: The French Colonial Empire*, London: Longmans, 1978
- Bridge, F.**, *From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914*, London – Boston, 1972
- Bridge, F. and R. Bullen**, *The Great Powers and the European State System 1815-1914*, London: Longmans, 1980
- Craig, G.**, *Germany: 1866-1945*, New York: Oxford University Press, 1978
- Gilbert, M.**, *A Century of Conflict, 1850-1950*, London, Bell, 1966
- Hassall, Art.**, *The History of British Foreign Policy: From the Earliest Times to 1912*, by Arthur Hassall, Edinburgh, Blackwood, 1912
- Hyam, R.**, *Britain's Imperial Century 1815-1914*, London, Bell, 1975
- Frankel, J.**, *The Making of Foreign Policy, An Analysis of Decision Making*, Oxford Univ. Press, 1967
- Modelski, G.**, *A Theory of Foreign Policy*, Praeger New York, 1962